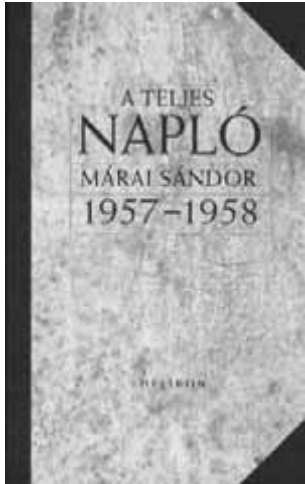

No, „(...) de lehet élni öröm nélkül?”

MÁRAI SÁNDOR: A TELJES NAPLÓ 1957–1958

Helikon Kiadó
Budapest, 2011
248 oldal, 4990 Ft

”

„Nincs kinek írni” – panaszkodta magának Naplójában Márai Sándor 1945 szilveszterén. A mondatnak erős epikai hitelt ad, hogy idehaza az 1945-től írt közel ezerötyszáz oldal naplószövegéből egyetlen sor sem jelent meg a szerző emigrálásáig (1948). Kiegészíthető ez azzal, hogy a fordulat éve ebben a vonatkozásban semmilyen változást nem hozott. A külföldre kényszerülő író szinte remetei magányában rendületlen kitartással írta naplóbejegyzéseit, de 1958-ig az akkora már monumentálissá összeálló szövegből csupán egy, háromszáz oldalt sem elérő válogatás látott napvilágot Washingtonban *Napló 1945–1957* címmel. A kötetben egyetlen mondat sem található arról, hogy a szöveg egészéhez mérten ez legfeljebb fragmentumnak és torzónak nevezhető. Olyan – nyilván a kiadás költségei miatt vállalt – szellemi öncsonkításnak tekinthető ez a leginkább szemelvénygyűjteménynek leírható könyv, ami hihetetlen alkotói kompromisszumok meghozataláról árulkodik.

Az író életművében műfaji korszakhatárnak tekinthetjük az 1943-as évet (Márai a századdal egyidős), mert ekkortól vezetett naplót. A nyilvánosságnak szánta első diáriumát (és vélhetően a következőket is), ezt bizonyítja, hogy a *Napló 1943–1944* című kötet már a világháború lezárásának évében megjelent. Márai naplóírását alkotói pályája prózafordulatának is nevezhetjük. Olyan szövegformának, ami központi szerepet kapott az elkövetkező közel öt évtized írói munkájában. Sőt bizonyos megszorítással olyan kijelentéssé is formálható az állítás, hogy jelentőségét tekintve 1943 és 1989 között a Naplókkal egyetlen Márai által preferált alkotói célkitűzése sem vetélkedhet. Ez alól talán a *Föld, föld!...* című visszaemlékezése nevezhető kivételnek, amely a magyar memoárirodalom csúcsteljesítményekben éppenséggel nem szűkölködő mezőnyében a legkiválóbbak közé tartozik.

Jól példázza a magyar emigráció könyvkiadási lehetőségeit, hogy Márai Naplóinak válogatásából csupán négy kötet jelent meg (közel ötven év alatt!) a szerző haláláig, egy pedig

utána. Ezek a kötetek csak ráerősítenek a nyilvánosság elé tárt naplószövegek töredékességére.

Az író érzékelte a műfaj eredendő veszélyeit. Egy 1948-as bejegyzésében arra figyelmeztette magát, hogy: „A naplók egyre jobban megtelnek a napok hordalékával”. De ott kísért egy másik baljóslatú árny is. „Néha úgy érzem, nem csak a világ elől menekülök ebbe a naplóba, hanem a munka elől is” – olvasható az 1949-ből való bejegyzése. Egyáltalán nem alaptalanul félt attól, hogy az idegen környezetben eltöltött idő – ahogyan ő fogalmaz: süketsége – visszavetheti az alkotókedvét. Az emigrációs évek személyes művészi válságától korántsem függetlenül fogalmazta meg Márai: „Léggör nélkül nincs műfaj.” Visszatérő írásképtelenség akadályozta munkájában az íróat attól a naptól kezdve, hogy családjával együtt elhagyta az országot. Ebből az alkotói válságból – mintha egy szűk folyosón közlekedne – vezette vissza az íráshoz a naplójába tett napi bejegyzések sora. A kényszerűen és önkéntesen választott külföldre távozása után szellemi „túlélő csomagjának” egyik legfontosabb darabja lett a naplóírás.

A Helikon Kiadónál megjelent *A teljes Napló 1957–1958* a tizedik a kiadott Márai Naplók sorában. Ez a kötet aligha érthető meg a nélkül, hogy legalább utalásszerűen ne hivatkoznánk a *Teljes Napló 1954–1956*-ra. A szerző a magyar forradalom hírére 1956. november 6-án érkezett meg repülővel az Egyesült Államokból Münchenbe. Azonnal tudta: elkésett. Az elbukott felkelés miatt rezignáltsága szinte fokozhatatlan, aminek egyik szembeötlő jele – túl a leírtakon –, hogy felettébb szűkszavúan számolt be az akkori történésekről. Az 1956-os év utolsó bejegyzése így hangzik: „Ez az év elhozta a Meglepetést: olyan fájdalmat és csodálkozást, amilyenről eddig nem tudtam, hogy lehetséges.” Nagyon kézenfekvő, hogy a rákövetkező években Márai viszonylag sokat foglalkozott a magyar forradalommal és annak utóéletével. Nehéz lenne annál lényegre tapintóbb kérdést feltenni, mint amit március 15-én írt le Naplójában: „Mit szavalnak ma Budapesten?” A „vak Megszokás, a süket Hivatal” bizonyára ebben az évben is ünnepelt, de valami azt súgja, hogy 1957-ben nem a *Petőfi koszorú*i című versre esett a kultúr-propagandisták választása. (Különös akusztikája lehetett volna félévvel a forradalom leverése után a „Kicsi az én szobám, kicsi, de nem börtön!” versrészletnek.) Bukása ellenére bizakodás hangján is szólt a forradalom utáni helyzetről. „Magyarország túléli ezt a kegyetlen próbát, és az elmúlt évben egy új ország alakult a régi helyén – milyen lesz, hogyan lesz, még nem lehet tudni, de valami egészen másféle lesz, mint a régi volt.” Annyiban feltétlenül igaza volt, hogy a bukott forradalmak is lehetnek – legalább részben – eredményesek. A hatalomgyakorlás a régi módon valóban folytathatatlaná vált, és ha a „másfélét” szeretnék valahogyan megfogalmazni, akkor talán így a legcélszerűbb. Egy 1957. május végi bejegyzés arról tudósít: „Otthon elkezdték újra a terrort.” Ezt rögtön azzal egészítette ki: „Egyetlen életcél ismerem még: megélni, hogy Magyarország felszabaduljon.” A lehetetlen majdnem lehetségessé vált. Márai a halálos betegsége szorításában önkézevel vetett véget életének 1989. február 21-én. Alig néhány hónap választotta el attól, hogy megérje a felszabadulás napját. (Még akkor is, ha ennek az időpontnak a kijelölése nem volna egyértelmű.)

Ugyanakkor már-már látnoki képességgel fogalmazott Nagy Imre kivégzése után arról, hogy Rajk Lászlóhoz hasonlóan exhumálni fogják a néhai pártvezetőt is. Ez a naplórészlet két olyan bejegyzés között található, amelyek közül az első 1958. június 19-ére, a másodikat június 20-ára dátumozta. Akár az egyik, akár a másik napról származik az idézett mondat, figyelniük kell a rendkívül gyors reflektálásra. Nagy Imrét és társait június 16-án hajnalban

végezték ki. Logikusnak látszik, hogy a magyar lapok erről egy nappal később számoltak be. Így minden túlzás nélkül távirati sebességűnek nevezhetjük Márai Naplójában tett New York-i bejegyzését Nagy Imréről meggyilkolásáról. Egy évvel a forradalom kirobbanása után arról írt, hogy azokban a napokban úgy látta van remény: „Most is ezt hiszem... De fáradt vagyok reménykedni” – zárta ezt a beírását. Kissé más hangszerelésben szól 1958-ban, amikor arról morfondírozott, mi történt volna vele személyesen, ha eredményes lett volna a forradalom. Nem tudta eldönteni, biztosan hazament volna-e. Gondolatmenetének így érthető zárása annak megvallása, hogy az otthon „számomra befejezett tény, idegen világ.”

Végigkísérik a legfrissebb Naplót azok a morális dilemmák, amelyek az emigrálással, az arról hozott döntéssel szorosan összefüggnek. Hiába telt el ekkor kilenc-tíz év a külföldre távozás óta, a *maradni kellett volna* és a *jönni kellett* dichotómiája rendszeres időközönként visszatért. Ez Naplóinak egyik fontos kérdésvetése maradt. Ebben a két évben egyértelműen az utóbbi mellett foglalt állást. Egy helyütt azt írja, hogy senkit sem szabad kényszeríteni, hogy azt az emigrációs utat válassza, amit ő, noha döntése helyességében nem kételkedik. Másutt más megközelítésben úgy vélekedett: „Tíz éves távlatban mindez tisztán látszik. Nekem volt igazam, és mindazoknak, akik tisztán láttuk évtized előtt, hogy a kommunizmus nem Történelmi Erő, nem is Társadalmi Igazság, nem is Osztálynélküli Társadalom, hanem rablógyilkosok számára ürügy, hogy egy kisebbség gyilkoljon és raboljon (...). Ennek a felismerésnek az ára az emigráció volt (...). De ezt az árat is érdemes volt megfizetni azért, hogy ne kelljen szemtanúnak lenni a leggyalázatosabb nemzetgyilkosság és emberirtás jeleneteinél.”

Így néz ki a kertelés nélküli, Márai-féle álláspont, aminek erkölcsi hitelét az is erősíti, hogy nem az érvényesülésért, főleg nem a karrierért választotta az emigrációt. Ezzel a lépésével alkotói értelemben olyannyira a *semmi földjére* került, ami magában hordozta egész életműve (tehát visszamenőleges hatállyal is!) megsemmisülésének, elfeledésének, zárójelbe tételének veszélyét. Másoldalról, ha itthon marad, a hatalom minden elkövetett volna, hogy valamilyen módon társutast formáljon belőle. Ebben a vonatkozásban azt gondolom, hogy irodalomtörténetileg, sőt szellemtörténetileg óriási a hozzájárulása Márai ország-elhagyásának (persze ezzel nem volt egyedül, bár tekintély dolgában talán igen), mert tettével olyan morális viszonyítási pont képződött, aminek hiányában állampolgárként és olvasóként is sokkal szegényebbek lennénk. (Naplóiban visszatérő téma Illyés Gyula hazai szerepének széljegyzetelése, korántsem mellékesen a társutasság témájától. Márainál kevesen formáltak erkölcsileg lesújtóbb véleményt a hazai irodalom vezéralakjáról.)

Hosszan tartó tépődés után határozott úgy, hogy kiadja 1945 és 1957 között írt Naplóinak válogatását. Döntését többször visszavonta, majd a sokszoros véleményváltoztatás után mégis szabad utat engedett a kiadásnak. Ilyen műhelygondokba és -titkokba nem gyakran adott bepillantást a Naplóiban. „Leküzdhetetlen ellenszenvről” ír a kiadással kapcsolatban, a külföldi magyarság rossz szellemi légköréről. Mindezek mellett azt az időt várta, amikor odahaza is megjelenhetnek ezek a munkái. A nemleges döntéséről íróhoz méltó veretességű mondatban nyilvánít visszavonhatatlannak látszó véleményt: „Az emigráció tébolyába még belehallgatni sem könnyű; hát még belebeszélni.” Végül – a leírt szöveg a döntés hátterének megértéséhez semmilyen kapaszkodót nem ad – győz benne a közlési kényszer. Már-már az egész vállalkozás értelmét megkérdőjelező gondolatmenetében mégis zöld jelzést adott a kötet megjelentetésének. „A 'Napló 1945–57' kefelevonatait javítom. Érdemes mindezt elmon-

dani, kiadni? Érdemes írni? Más is az írás, mint önmutogatás?” Talán tévedek, talán nem, de itt mintha nem csak arról a gyakran feltett, a művészetekre vonatkozó kérdéstről volna szó, hogy mi értelme lehet általánosságban a műalkotásoknak. Márai mintha a műfaj intim értelmében is komolyan venné a naplót, amelyet olyan belső használatúnak (is) gondol, ami nem igényli, és ami még ennél is fontosabb: nem előfeltételezi a nyilvánosságot és vele a publikálást. Az ekkora több ezer oldalt kitevő szövegtömeg sorsa más értelemben is foglalkoztatta. A Magyar Tudományos Akadémiának szeretne volna letétbe hazaküldeni tizenkét év naplóanyagát. Keserűen jegyezte meg ennek kapcsán, hogy „legalább szellemi hullám menjen haza, ha a testi már idekűnn marad.”

Ez a végrendeletszerű, bár utóbb beváltatlan rendelkezés is abba az irányba mutat, hogy alkotói válságok és útkeresések ellenére és mellett rendkívül intenzíven foglalkoztatták a szerzőt az elkészült munkái és az írói tervei. Nagy vállalkozásai között tartotta számon a később *Garrenek műve* címmel kiadott családregegy átdolgozását, a *Vendégjáték Bolzanóban* című regényből írt verses dráma, az *Egy úr Velencéből* megírását. Időközben elkészült az emigrációs létről, önarcképi elemekben bővelkedő regényével, a *San Gennaro vére*-vel, ami a témáról szóló prózai munkák világirodalmi rangú darabja. Ez a regény hamarabb jelent meg németül (1957), mint magyarul (1965). Sok minden belesűrűsödik abba a mondatba, amit 1957. november végén úgy fogalmazott meg: ez a regény az utolsó lehetőség, hogy író maradjon. Értelmezőként ehhez csupán annyit tehetünk hozzá, hogy a teljes alkotói magára maradottság megvallásával felérő kijelentés rendkívüli mélységekből hangzott fel.

A Teljes Napló 1957–1958 sem visz közelebb annak a rejtélynek a megoldásához, ami a Márai-életmű egyik csúcának, a *Föld, föld!...* című kötetének megszületését övezi. Évekkel korábban arról írt, hogy megírta az *Egy polgár vallomásai*-nak harmadik részét. (A konfesszió első két részét 1934–1935-ben adta ki az író.) Ám ezzel a címmel soha nem publikált kötetet, és számomra nem tisztázott, hogy az írói hagyatékban fellelhető-e ez a kézirat. A Naplók tanúsága szerint Márai olaszországi tartózkodása alatt (1948–1952) elkészült a *Vallomások* jelzett részével, ám későbbi bejegyzéseiből teljesen eltűnik a harmadik kötet említése. Ezt követően minden magyarázat nélkül a *Föld, föld!...* című kötet megírásának szükségességéről szólt visszatérő rendszerességgel. „A naplót írom tovább, a drámai dialgósokat, s ha élek, hatvan év után a 'Föld, föld' című emlékezést – mint enfant de siècle, feljegyzéseket arról, ami 'állandó' volt a században, miközben minden változott – olvasható az egyik '58 elejéről származó feljegyzésében. Egyelőre nem tudható, milyen szövegegyezések találhatók (ha találhatóak egyáltalán) *Vallomások* harmadik része és a *Föld, föld!...* között. A sok homályos pont ellenére biztos kapaszkodó, hogy 1958. október 14-én fogott hozzá az utóbb 1972-ben, Torontóban megjelent kötet megírásához. Márai munkatempóját ismerve furcsa, hogy a két időpont között tizennégy év telt el. Ez olyan feltűnően hosszú idő, amit önmagában aligha magyarázhat az író vissza-visszatérő alkotásképtelensége és az emigrációs könyvkiadás lassúsága.

Rendszeres olvasója és reflektálója maradt a kortárs hazai irodalomnak. Mély szomorúsággal búcsúzott el az 1957-ben elhunyt Szabó Lőrincről. „Kortársam volt. Az utolsó nagy magyar költő volt; a teljes zengés, Aranytól Tóth Árpádon és Babitsson át, utoljára az ő verseiből szólt.” Ír Illés Endre akkoriban megjelent tanulmánykötetéről, a *Krétarajzokról*, Illyésnek az *Egy mondat a zsarnokságról* című verséről. Más vonatkozásban is szóba kerül a magyar irodalom. Arany János mindennapi olvasmánya volt. Krúdy *Írói arcképek* című könyvét ott-

honról kapja meg. „Úgy olvasom, ahogyan idegenben hazulról érkezett elemőzsiás csomag-tartalmát ízleli az ember (...)” – kapunk rövid bepillantást a befogadás meghitt pillanataiba. Ám alig néhány sorral alább, nevelt fiáról írt, aki belelapozva ebbe a könyvbe ártatlanul tette fel a kérdést: ki volt Ady? „Februárban múlt tizenhét éves. És ez ellen nem lehet semmit tenni” – szól a rövid reflexió.

„Tökéletes kisémmizettségnek” nevezi a maga emigrációs írói helyzetét, de az írást feladatnak felfogó emberként mégis „nem elveszett időként” tekint erre az alkotói korszakára. Babitsi formula szerint versenyt fut az esztendővel, aminek anyagi mérlege roppant szerény: „Egy év alatt, mai napig 224 dollárt kaptam a könyvek tiszteletdíja fejében. Mindegyiket több évig írtam, a 'Naplót' tizenhárom éven át. Ez a tény. De a pap mindennap misét mond, akkor is, ha üres a persely. Írok tovább, mindennap.”

A Napló egyik lehangsúlyosabb pontján – 1957 szilveszterén – így összegzett: „és nagyjából nem adtam fel semmit: a munkát, a magatartást, azt, aki vagyok, ahogy vagyok... Az elmúlt év irtózata után egyféle megüledése a megingott talajrétegnek. Türelem, türelem – de lehet élni öröm nélkül?” Kevés fontosabb kérdés létezik.

Bod Péter

